

La campanya “Els drets de les dones grans” ha estat impulsada pel Consell Comarcal del Pallars Sobirà amb la col·laboració de tots els ajuntaments de la comarca per tal de recordar que els drets acompanyen a les persones durant tota la vida. Però els drets i la possibilitat de gaudir-ne han anat canviant al llarg del temps i d'això en saben molt les dones, ja que han vist com evolucionaven i com canviaven les coses que podien fer. Per això entre els mesos d'agost a octubre de 2025 s'ha entrevistat a dones representatives dels municipis que, ahora, són el reflex de les dones de la comarca. Elles són pilars de la vida comunitària: han viscut i viuen transmetent valors, coneixements i experiències. Totes han vist com el món canviava, els seus pobles i la comarca, i han après a adaptar-s'hi deixant empremta. Per això aquesta campanya, que culmina amb el calendari i la cartelleria, vol ser un homenatge a totes les dones grans de la comarca que, amb la seva saviesa, valors i compromís, continuen fent créixer una societat més justa, solidària i viva.

El valor de les dones grans

ROSA DOMINGO VIDAL (1925) - Esterri d'Àneu

LEONOR RAMON LLESUY (1926) - Espot

ADELAIDA GARCÉS CATALÁN (1931) - Alins (Àneu)

ANNITA SERVENT GRAU (1934) - Baix Pallars (Sarroca de Baén)

NATI MORA POMÉ (1935) - Alt Àneu (Boren)

MONTSE CRUZ CORTINAT (1935) - Rialp

FRANCISCA PALAU VIDAL (1937) – Llavorsí

PEPITA LLADÓS CAMINAL (1940) - Tírvia

LOLITA MARCH SIMÓ (1943) - Sort

PEPITA UBACH MINOVES (1950) - Soriguera (Vilamur)

PALMIRA GABERNET PICOLO (1952) - La Guingueta d'Àneu (Cerbi)

ANNA BONETA ROSO (1953) - Farrera (Burg)

ROSA MARI TEJEDOR FERRER (1953) - Esterri de Cardós (Ginestarre)

TERESA PUYAL ORTIGA (1957) - Lladorre (Tavascan)

LLUÏSA MORILLA GRASSA (1958) – Vall de Cardós (Ribera de Cardós)

ROSA DOMINGO VIDAL (1925) - Esterri d'Àneu

La Rosa, nascuda a Reus fa 100 anys, va treballar primer a l'Hospital de Reus i després va anar a viure a Esterri d'Àneu. Aquí aviat va treballar a la farmàcia, per on han passat quatre generacions: el seu sogre, ella, la seva filla i ara la neta. Hi feia fórmules per a xarops, analitzava la microbiòtica, feia fins i tot tasques de pediatria i veterinària. Reconeix que no tenia horari, a qualsevol hora la trucaven, però ha estat la seva gran passió.

De l'entrevista en destaquem:

La gent volien saber si estaven embarassats o no. I els deia, porta una rana i t'ho faré. Granota viva, eh? I llavors injectaves orina de la possible embarassada. No hi havia testos d'embaràs.

No hi havia *papilles*! Hi havia criatures que no popaven gaire. Llavors només hi havia, de la casa Artiach, encara me'n recordo, un pot de farina d'arròs, un pot de farina de blat i un pot de farina de civada. I llavors jo deia, si anaven restrets, més civada i res d'arròs.

Llavors quan jo esperava la meua filla, havia de ser un Mariano i ja no es va parlar cap nom de nena. Havia de ser un nen!

L'excursionisme m'agradava. I mira que em cansava de les cames! I ho havia de fer d'amagat perquè la meua mare deia "no entenc d'anar els diumenges a patir!".

Em va costar deixar de fer excursions.

Explica la neta:

La farmàcia, l'ha viscut no només com un simple fet professional, sinó un motor de la seva vida. Quan era jove estava per la seva família, sí que és cert que sortia a caminar i tenia la seva feina a nivell individual sent dona, però les prioritats en la seva vida han sigut la seva família, la feina, el benestar dels seus pacients, la gent del poble, no? I ella sempre s'ha deixat per l'últim de la fila i no s'ha prioritzat. El seu benestar era l'últim, l'últim de tot.

Tu eres molt excursionista, però quan vas arribar al Pallars, que haguessis gaudit del seu entorn, anant d'excursió, la prioritat número 1 i número 1.000...

Era la farmàcia!.- No dubte a respondre la Rosa.

LEONOR RAMON LLESUY (1926) - Espot

Sota l'aparent fragilitat que donen tots els anys que té, una dona valenta comparteix moments d'una vida on ha vist canviar la comarca i els valors. Diu, somrient, que ha fet gairebé de tot per poder tirar endavant: fer de serventa, rentar al riu la roba dels primers turistes o llogar-los habitacions al cap de casa... i, mentrestant i alhora, cuidar tota la canalla que corria per la mateixa casa on encara viu.

De l'entrevista en destaquem:

He estat molt valenta, molt. Rentava la roba als turistes de l'hotel. Anava al riu a buscar aigua; després ja van fer una bassa on anar a rentar i després ja van fer el safareig.

Quan Leonor tenia 14-15 anys la van acusar falsament d'estar embarassada, amb tot el que implicava en aquell moment. La van anar a buscar a la casa en què estava treballant, on feia de serventa, tot i que ella sempre ho va negar. La mare es va posar malalta del disgust. Van fer pujar el metge tot dient que era pel padrí i, un cop la va visitar el metge i va veure que era verge, es va aclarir tot el tema, però després la gent de la casa no li volien pagar la feina.

Ens vam fer la casa aquí mateix i al menjador és on va néixer ma filla. Em vaig cuidar dels dos fills del marit i he criat una filla i un fill i estic orgullosa d'haver cuidat tota aquesta canalla. Jo em vaig casar amb un *viudo* i vaig ser la dona més feliça del món!

La vida de les dones d'abans a ara ha canviat tot! Abans, la que s'engreixava contenta que estava!

ADELAIDA GARCÉS CATALÁN (1931) - Alins (Àreu)

L'Adelaida va néixer a Corella, Navarra. De ben jove es va apassionar per les matemàtiques i l'ensenyança i és amant de la poesia. Va tenir la seva primera feina com a professora a Ainet de Besan amb divuit anys; va conèixer el Jacinto d'Àreu i ja s'hi va quedar. Reconeix que els seus amors han estat la família i l'escola. És modesta en les seves paraules però el seu relat traspu saviesa.

De l'entrevista en destaquem:

Si el meu pare no m'hagués deixat venir a treballar aquí, jo no hagués vingut. No podia dir "me voy".
Havia que donar l'autorització.

A Navarra, llavors, hi havia el **matriarcado**. Era la dona, la que disposava... La que manava una mica més, o sea... El meu pare deia... "Yo mando en mi casa, però mando siempre lo que mi mujer quiere".

Eran las mujeres las que cogían el dinero que el marido ganaba, diríamos, y lo repartían en la casa. O sea, ellas las que distribuían. Aquí no, cuando vine, me di cuenta que era el hombre... La mujer tenía que pedirle si se quería comprar *unes mitges* o *unes calces*. Le habían de pedir dinero al marido.

Mis amores fueron mi familia y la escuela. A mí me ha gustado mucho enseñar. No me hubiese jubilado nunca. Es más, hasta que no vino el COVID, yo daba clases de la ESO a chicos y chicas que conocía y que iban mal en matemáticas. No les cobraba nada, o sea... Lo hacía gratis, lo hacía solo porque a mí me hacían un favor con venir. A mí me encantaba explicar matemáticas.

De lo que estoy más orgullosa es de ser madre. Y luego de haber intentado ser una buena maestra.

Mi abuela me aportó cariño. Y estaba siempre pendiente. Recuerdo que cuando empecé a estudiar, ella estaba tan contenta, me vio con mi uniforme, mi capa en el invierno, la banda blanca, los zapatos y los calcetines negros. En su familia no había estudiado nadie. Ella tenía un cierto orgullo de mí.

Antes, los primeros años, los hijos de las maestras no tenían el médico pagado y los hijos de los maestros sí. Y los maestros no tenían escuelas mixtas, o sea que solo tenían chicos y nosotras sí.

A la gente mayor les parecía que, por ser maestro, se iba a hacer respetar más que si fuera una maestra. Ahora, yo creo que los chicos, al menos conmigo, no. No les valía la bula, vaya.

Para mí, la valía de una persona no está en el sexo.

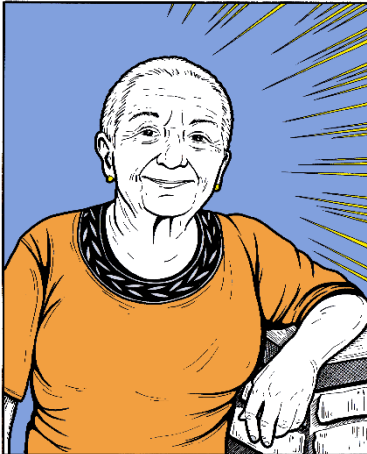
Ahora se puede hacer lo que tú quieras y el estudio que tú te dé la gana. Puedes ser astronauta. Si te das cuenta, las leyes las hicieron los hombres, pero para los hombres. Si tú miras las leyes de la iglesia, lo mismo, las mujeres no podían ser sacerdotes. Sin embargo, después, por ejemplo, los ingleses fueron más listos y dejaron que hubiera mujeres sacerdotisas con los protestantes.

Me acuerdo que una vez a mi suegra le dije, mire, cuando yo me casé con su hijo, el cura, dijo, compañera te doy que no esclava. Digo, a usted no sé lo que le dijo el cura, pero yo soy compañera de su hijo, yo no soy la esclava de su hijo.

... Y el que quiera vino, que se lo traiga!

Un mensaje para las mujeres del Pallars? Que no hay nadie que no valga para algo. Ni nadie que valga para todo. Y en eso pongo a hombres y a mujeres. Que ellas se hagan valer eso que tienen, aunque sea poco. Que también valen... No hay nadie que no valga para algo. Siempre hay algo. Trabaja eso. Haz eso.

ANNITA SERVENT GRAU (1934) - Baix Pallars (Sarrocà de Baén)

Annita ens rep a Sarrocà de Baén, un poble remot del Pallars on ha viscut sempre i del qual no vol marxar. És el seu poble. Uns ulls vius expliquen com ha treballat vinculada a la terra, a la ramaderia, essent una de les pioneres de l'ecològica a la comarca i de marcar els termes dels municipis. Explica també com ha sostingut la casa que va rebre de generacions passades i que, valenta com és, ha corregut món anant a llocs tan remots com el viatge que va fer amb una de les seves filles i una de les seves netes a Austràlia a coll d'una furgoneta camperitzada.

De l'entrevista en destaquem:

Valenta ho he sigut molt. Molt valenta i molt lluitadora. He passat circumstàncies molt difícils i me n'he sortit com he pogut.

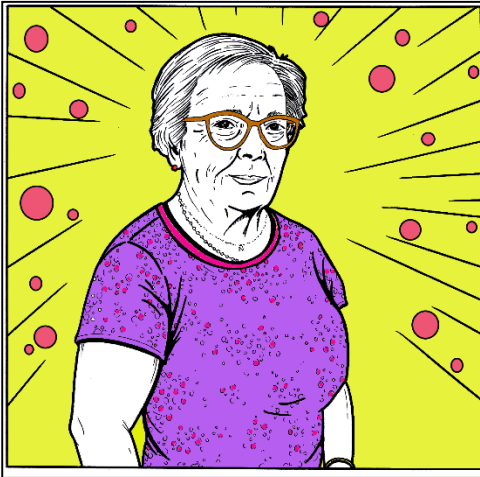
Hi ha hagut un gran canvi generacional. Jo dic que la nostra generació, la meua exclusivament, ni la dels meus pares, ni la dels meus fills, la meua. Jo em crec que som la gent que hem vist lo canvi més radical, diguéssom, des que es deve fundar la Terra. Perquè fins a nosatres totes les coses passaven molt de poquet a poquet, fins a l'edat dels meus pares: aquella lentitud, que tot s'hi feve a mà, que hi haví tantes tradicions. En canvi, los meus fills ja han conegut les primeres innovacions, ja va venir la televisió, ja han vingut unes altres maneres de viure. Jo recordo que la meua padrina dive, "oh! és que diuen que volaran la gent", o sigui, que encara no volave.

Havia d'anar a Andorra i... Doncs que em vai trobar a la frontera i, *bueno*, jo amb lo meu passaport i més tranquil·la que tot. Allavòrens hi havia l'oficina de la policia i res més. *I su marido, ¿donde está? Oh, en casa.. Y no sabe que no puede pasar sin su marido?* Mira, jo em vaig trobar allí. Allavòrens, amb aquell despoblat, i què faig jo ara aquí? Mira, em va fer tanta ràbia i tanta preocupació que em vai posar a plorar. Hi haví un policia, un civil, allí més enllà, i em va dir *no, no, no se apure, ya le solucionaré yo*. Però mira la solució que em va donar. Passe, mira el primer cotxe que va parar, el pare si em podive baixar a la Seu. Ostres, em fot en un cotxe, hi havia un anglès i si m'hagués portat a l'infern? Mira, no em va passar res. Però allò sí que era una discriminació per a la dona. Per què no podiva anar a Andorra sense el meu home?

Jo tinc una cosa que considero el més important del món. I això m'és igual, que estigui a Sarrocà o que estigui a Nova York. Tinc una família que cada dia es va fent més llarga i no hi ha una persona que m'hagi donat un problema ni que hagi causat un problema, al contrari, que ja han estat, m'han felicitat per ser com són. I això considero la millor riquesa que pot tenir una persona.

Per mi m'agradaria molt que el Pallars es conservés, que es conservessin les tradicions dintre del que donen, les possibilitats de medis de vida. Perquè jo crec que van fer molt bé a buscar una vida, un *modo* de vida més favorable. I... doncs no ho sé, jo crec que els joves, els que continuen sent com són, que siguin el més humans possible que això, és el que potser s'ha perdut una mica, les seves persones, les seves persones en el sentit integral de la paraula. I pel *demés*, no crec que es pugui donar massa consells perquè totes estan prou espavilades i saben per on... I això a mi m'agradaria que la joventut conservés una mica d'humanitat. Una mica d'humanitat.

NATI MORA POMÉ (1935) - Alt Àneu (Boren)

Té un hort que sembla un jardí, amb la seva pomera, la gespa i les flors, bucòlic. És conscient que la vida de les dones ha canviat molt i ho veu en coses del dia a dia, en com les famílies comparteixen les tasques. Abans, no. Les dones de les cases de pagès, com ella, feien totes les hores que calgués per poder fer totes les feines que convingués. I ens recorda una època pretèrita, on les muntanyes eren frontera i cuejaven els estralls d'una postguerra cruenta quan era ella petita. Somriu i diu que pots perdonar però no oblidar.

De l'entrevista en destaquem:

Em sento molt orgullosa d'haver cuidat la gent que m'estimo. Sí, la veritat, que sí, molt orgullosa.

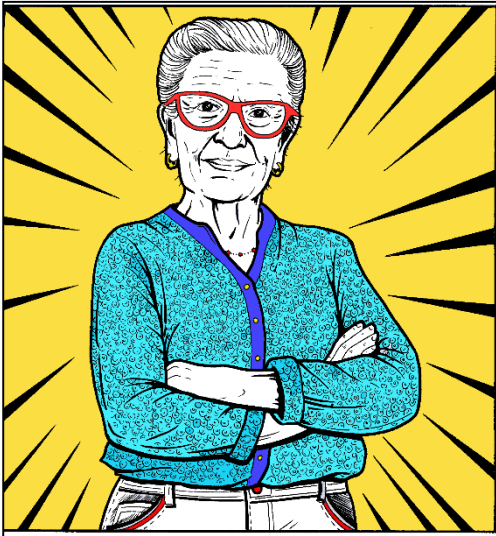
La Guerra Civil no queda lluny. I una cosa: diu que s'ha de perdonar. Jo ho perdono. Però no s'oblida. Pots perdonar, però no ho oblides. D'on ha sortit tot el mal que s'ha fet?

Era l'any 38. Van vindre els soldats i li van dir a mama que mos veniven a buscar, que havim de carregar matalassos al *camió*. I mama pos diu que lis dive: "si mos hau de matar, aquí mateix mos podeu matar. No mos porteu enlloc més. Mateu-mos aquí." I ell "que no, senyora, que a usted no la vamos a matar". I a *medida* que anàvom baixant per aquells pobles, anàvem carregant gent. I a l'arribar a Sort li diuen a la meua mama, "¿usted quiere ver a su marido?" ...

Fa molts anys que ja érem sols, que el poble es va quedar buit. Sí, quasi. Doncs sí, vam quedar una temporada anant-nos sols, completament. Que hi havia dies, aquí ja s'havien fet apartaments, hi havia vingut gent de fora que els havien comprat i tal, però eren gent d'anar a esquiar o de vacances d'estiu. I moltes nits, quan jo anava al corral a tancar o així, arribava, "Escolta, Gepet, som sols completament, eh? No hi ha llum per res". I ell em deia: "Ah, és que no estem bé? Si no estàs bé, marxa tu."

La vida de les dones ha canviat moltíssim, moltíssim, perquè no t'ajudaven amb res, amb res. I ara, m'adono jo: cada qual se treu el seu plat, diguéssim, i *venga*. Esmorzen, bé, que se'l tregui el *mantel* després i se'l col·loquen allà. I com ells, per allò que hi sento i quan surto o així que vagi a algun lloc, fan igual. Doncs amb això ha canviat moltíssim. Els homes participen més. Participen més, sí. Perquè *antes*, no res de res.

MONTSE CRUZ CORTINAT (1935) - Rialp

La Montse va passar la infància a Montanuy, d'on va haver de marxar molt aviat per guanyar-se les garrofes. Reconeix que de petita li va faltar "carinyo" però ara se sent orgullosa del que ella ha pogut donar. Es defineix com una dona activa i gens egoista. Ha estat una dona molt emprenedora i se la recorda pel restaurant de la benzinera de Rialp i per haver obert una peixateria. També ha fet feines de tota mena com cuidar bèsties, a l'hoteleria, a l'escorxador, posant injeccions, cuidant criatures o arreglant els morts. És també molt coneguda pels seus flams!

De l'entrevista en destaquem:

L'home que s'adapte a ajudar tirarà endavant, però el que vol fer com *antes*... El sofà o la cadira... El senyor ja no hi és, ara. No n'hi havia abans cap de dret, eh? Mandave l'home per *cojones*! I cap al tros i cap aquí cap allà i ordeno i *mando*.. Però la dona sí. Cap dret, i això ha canviat. Falta que es mentalitzen aquells que no n'estan.

De petita vai anar a viure amb el meu tio a guardar les vaques, a fer el mosset per allí i carregats de polls, de xinxes i misèria. *Bueno*, passa uns anys, vai amb un altre tio, i també, passo del foc a l'infern!

Que et faltave carinyo, només te voliven per treballar. Els uns i els altres!

Llavors me van llogar a casa una mestra a la Vall d'Aran. Jo rebentada allà a la una de la nit, que ara hi ha uns horaris i allà no n'hi havia cap. Llavors me'n vai anar a Viella en res. Allí, potser, havies de cuinar, que servís taules. Després a Sort, al *matadero*! Netejar les estripes, que llavors se menjaven de tot. I feve el mandongo. També de cuinera a casa Borrella. Després vam venir a la benzinera i feve lo que convenive, *hasta* posava gasolina i al bar, que hi havia molta feina!

Vai deixar la benzinera perquè estava molt cansada. Després vai obrir la *pescaderia*.,

Si de res estave més espantada quan me vai casar, ere de *cargar-me* de canalla. Perquè com jo he patit tant, que la mua mare, encara no t'ho he acabat de dir. Perquè va morir el *gallego* aquell, va quedar aquest nen, però no t'ho perdís, al cap de 14 anys, se casa amb un *solteron*, perquè els *abuelos* estaven al llit i qui treballave la terra? Ningú!, ella sola, no podeve. Doncs aquell va voler un criol!, que me ho va contar mamà. Jo ja tenive 14 anys, però ens portàvem amb ma germana. "Jo volia un criol, però va tenir una nena". I jo em moria bé de *celos*, quan arribave a casa i de veure el cabasset, i les veïnes de mamà i carinyos, i jo me morive de *celos*.

FRANCISCA PALAU VIDAL (1937) – Llavorsí

La façana de casa seva està farcida de flors vermelles que ella cuida amb atenció. Una atenció que ha dedicat al llarg de tota la vida a la corrua de persones a les quals ha cuidat: als 33 anys ja tenia 6 nenes i 1 nen, i va tenir cura també del marit, la mare, el pare, dos tiets i una tieta. N'està orgullosa i contenta. Diu que ha treballat com una mula, però que ha estat feliç fent-ho. Diu que el món ha canviat per bé, però l'espanta avui la violència que reben les dones.

Perquè, escolta, fer pujar 7 fills no és tan fàcil, eh? I amb la meua mare i dos tiets i tots dins de la família. L'únic que treballava era jo i el meu home.

De l'entrevista en destaquem:

Jo que ara recrimino que les maten, filla meua. Això és horrorós lo que està passant. Que no tinguis llibertat de poder-te expressar i dir la teua opinió. Perquè si no s'entenen, que se separen i no passe res. I bonament tot això. Però no. O ets per jo o te mato. Això és horrorós, filla meua. Jo les *apoiaré* sempre, les *apoiaré* sempre. Èrom unes esclaves, les dones, abans.

Hi ha una millora, és una millora per a tots. Que hi hagi llibertat. Si no hi ha llibertat, no hi ha democràcia. Però sempre amb educació.

Sobre un ensenyament que va rebre de la seva tieta Victòria, que va ser com la seva segona mare:

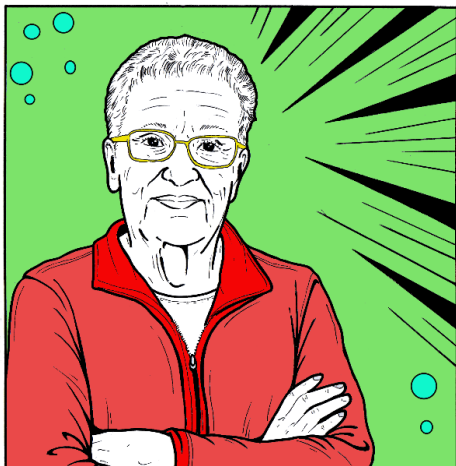
- Mira, nena, no vull que siguis més que dingú, però *menos* tampoc.

I jo, el meu home, a vegades deia com m'estimes. I m'estimes per vindre a tenir aquesta casa de gent. Perquè veus que avui no en volen, d'avis no en volen. Tots volen estar sols. I ell m'hi deia sempre. Primer hi han estat ells i després nosaltres. La cosa quedava així. I nosaltres vam viure molt bé.

Sobre el canvi del món:

En bé, perquè hi havia més llibertat. Eh? I la llibertat, doncs escolta. Per dir bé és... fer qualsevol cosa que ja no hagués de dependre de l'home. Bé. Això ha anat molt bé. Però no sé ara, d'aquí en endavant com anirà.

PEPITA LLADÓS CAMINAL (1940) - Tírvia

La Pepita va viure a Àreu fins que es va casar i va anar a Tírvia, on treballava el seu home. Reconeix que ha estat sempre al servei del poble i així se li reconeix. Una dona que ha treballat principalment en un sector molt poc valorat i remunerat, el de la neteja, realitzant feines imprescindibles. Actualment la seva vida és l'hort i el ganxet és una activitat que l'ajuda a sentir-se bé. El seu missatge per a les noies del Pallars el té clar: “que no es deixessen vèncer per re”.

De l'entrevista en destaquem:

La meua mare me deia “nena, no abandones mai los hòmens!” “no marxis de casa”, i així ho vaig fer: Que no se quedessin sols a casa, sense cap dona, que els hi fes la feina, que els hi fes el menjar, que els hi rentés la roba. És que no tenive cap opció per canviar-ho, eh. Ara és diferent, això. Vai estar dos anys a casar-me, per no abandonar-los.

He tingut un fill. Em van haver d'operar molt jove, perquè tenia moltes hemorràgies, tenia tota la matriu de fibromes, i llavors m'ho van dir, això s'ha de treure. I em van operar als 30, mira el Toni tenia 4-5 anys. Em van operar i ja, llavors, ja mai més. Em van dir, no tindràs mai més cap fill.

I com ho va viure, això?

Molt malament. Molt, és clar. Que et treguen tot, que et diguin que no tindràs mai més cap fill, t'imposa molt, de veritat.

Jubilar? Jo no m'he jubilat mai. llavors encara no t'asseguraven. Les dones de feina no t'asseguraven. Si haguessa cotitzat, hauria tingut una pagueta. No se valorave aquesta feina. Però *bueno*, hi ha gent que encara puguen ara (als apartaments), que m'ho han reconegut molt, molt, molt. I això té a fer-te donar més satisfacció, que tots els cèntims del món.

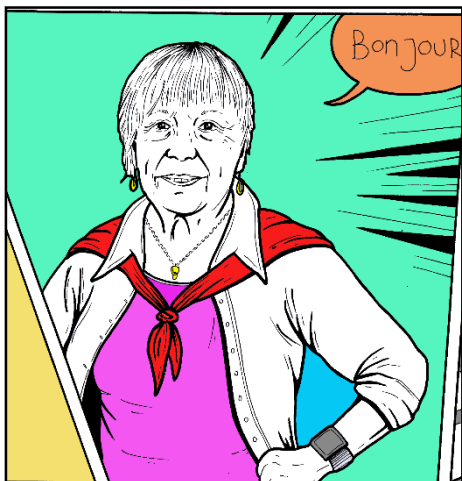
A l'hort hi passo moltes hores. A l'hort hi passo moltíssimes hores. Sort n'hi tinc, eh? Sort n'hi tinc, d'estar-hi.

Què és l'hort per a vostè? Doncs ara és la meua vida. Me'n vai al hort I no me'n record de res.

Un consell per les joves del Pallars?

Que fossin elles mateixes. Ni nòvios, ni hòmens, ni res. Que primer, elles. Que fossen elles. Que no es deixessen vèncer per re.

LOLITA MARCH SIMÓ (1943) - Sort

La Lolita va arribar a Sort procedent de Torrelameu, per treballar com a mestra, la seva gran passió. Molts nens i nenes han après francès amb ella. A banda d'això, la Lolita ha estat molts anys presidenta de l'Associació de Sardanistes de Sort, amb la qual ha tirat endavant propostes innovadores com portar les sardanes a les escoles i instituts i, promoure l'escultura d'homenatge que podem veure actualment a la plaça Caterina Albert.

De l'entrevista en destaquem:

Pujava i baixava cada dia amb el cotxe de línia fins que em vaig comprar un cotxet, un 600. Em va agradar molt poder ser una mica autònoma. Jo tenia 22, 23 anys quan me vai treure el carnet. Aquí a Sort, que portessin cotxe, n'hi havia poques en aquella època.

Un missatge per a les noies del Pallars?

Que ajudes els que tens al costat. Això és molt important. L'ajuda que tu puguis donar als teus propers, els que tens més a prop. Perquè si un necessita anar en algun lloc i dius no, és que jo sola... Bueno, doncs vinc amb tu. T'acompanyo. T'acompanyo. Això també.

Jo no he tingut fills. Quan ets més jove i ets recient casada, et sents qüestionada. Saps? Molt, molt. "Com és que... Ah, tal". Bueno, a la vida hi ha d'haver de tot!

No és fàcil gestionar-ho. Feien comentaris que ferien.

Entrebancs pel fet de ser dona?

Tots els directors eren hòmens. I de mestres potser érem deu o dotze dones i dos homes.

Per què hem d'escollir un home? Eh? No, no! I et diré una cosa. Si les dones governessin el món, no hi hauria guerres. Apa!, ja ho pots apuntar, això! Portaríem el món d'una altra manera.

Amb la política d'un poble, també. Quantes dones alcaldesses hi ha hagut a Sort? Cap ni una!

Per a moltes de les dones que venien a ballar sardanes, era una vàlvula d'escapament vindre a ballar. Mira, aquesta dona ha deixat casa seva i ha vingut aquí, ha ballat, ha rigut, ha parlat, i ja està.

Que ens donin una espenta i digui, deixeu els homes a part! Sou vosaltres, és el vostre món l'important. I ja està.

Jo no havia tret mai el cotxe del garatge. Per què? Perquè el meu home me'l treia perquè jo el podia rascar. "Ja te'l trec, ja te'l trec!". I quan et quedes sola, amb cotxe, i ja no tens la persona que te'l treu, dius, "vinga, noia, a rascar!". I el trec i el poso, *como Pedro por su casa!* Mai l'he rascat, era la por que tenia! Però, aquests detalls així, que sempre han estat dedicats a l'home perquè l'home ho fa "més bé" que la dona, és que potser no ho hem provat mai!

PEPITA UBACH MINOVES (1950) - Soriguera (Vilamur)

Treballar, treballar i treballar. Quan era petita, ajudant a casa: ara toca anar a buscar herba per als conills, ara s'ha de pujar la llet. I ja de gran, totes les hores que calgués, tots els dies que convingués per fer créixer el negoci i la família. Al restaurant, l'hora dels esmorzars que s'enganxa amb els primers dinars, cassoles de menjar amunt i avall... I contenta de veure com la gent valorava la feina que s'hi feia, com la clientela marxava satisfeta, com els agradava el menjar de sempre i ben fet. Així era un gust obrir dia sí, dia també.

De l'entrevista en destaquem:

Ara les dones tenen més coses obertes, més coses obertes, més possibilitats, més possibilitats.

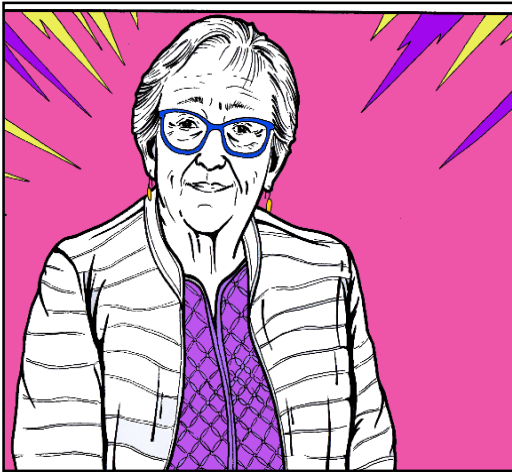
Sí, he treballat molt, molt he treballat... jo d'allà cap aquí, d'aquí cap allà, hi haví la meua mare, al cel sia, que tamé m'ajudave molt i *bueno* i ho vam anar fent, mira lo restaurant anàvom molt bé, lo restaurant anàvom molt bé, treballàvom molt, molt.

Jo de baix del corral les vegades que m'havia carregat un bidó de llet de 25 litres i un altre de 15. Puia-ho de davall a aquí damunt, on passave el camió, aquí al carrer perquè abans no hi haví la carretera. O sigue que vull dir que ara ja ho fan tot amb màquines; amb tot aquest sentit, la rentadora, els rentaplats, més pel sentit de la dona perquè la dona també treballave amb l'home als trossos i arribar a casa i fer el menjar i anar als gallines i als conills i el què convingués a la feina de pagès.

M'ho van ensenyar tot, tot, tot l'educació, sobretot, l'educació de casa, tant la padrina com la mare; moltes coses nos havín ensenyat i llavors aquestes coses, com que ja ho portes de casa, ja no cal que el mestre patísque tant.

Viva el temps d'*antes* i el no d'*ara*, firmaria aquest paper. Perquè es va massa de pressa ara, filla, me cago'n ja, es va massa de pressa amb tot per això no valorem el que tenim perquè anem massa de pressa; lo món canvie, *bueno*, no, és mentida; no canvie lo món, és la gent que el fem canviar, és la gent que el fem canviar.

PALMIRA GABERNET PICOLO (1952) - La Guingueta d'Àneu (Cerbi)

Intrèpida, atrevida, decidida, independent, lliure... ferma defensora de les seves idees, ha actuat amb conseqüència i ha lluitat allà on ha calgut per millorar la situació del seu poble, que mostra orgullosa. Si cal implicar-se en una associació, s'hi posa; si és millor crear-ne una, doncs la crea. Si és el moment de ficar-se en política municipal, s'arremanga i a fer campanya. Ho porta a dins venint, com ve, d'una família voluntariosa que ensenyaven a llegir i escriure els criats de les cases o amb una mare que ajudava les parteres a fer néixer les criatures.

De l'entrevista en destaquem:

He sigut molt intrèpida. Molt intrèpida. I, *bueno*, també he portat avions *ultraligeros*. Llavors, me vai aficionar i vaig anar a mirar els helicòpters, tot això, però, bé, val molts calés.

Per Sant Beado, que sempre me n'hai cuidat, perquè els meus *antepassats* ja se'n cuidaven, fèiem un pont a damunt per *crucar* el riu, fèiem el pont amb fustes. I les fustes dels arbres d'aquí no duren gaire. I tens una feinada tremenda però també se mo'l va emportar i mos vam quedar sense pont. Llavors vaig dir: has de fer una associació. Que ho pagui el Parc. I sí, ho vai *lograr*, em van posar les fustes, però me va costar molt. I ara hi tenim un bon pont a Sant Beado.

També vam arreglar el llosat de Sant Beado. El vam desfer, vam puar fustes, les lloses, amb una equa. *Después* també... dos vegades ho hem fet. *Después* ho puàvom nosaltres amb el voluntariat.

Les dones abans aquí eren molt dependents dels marits, normalment se casaven per conveniència, excepte els meus pares, que se van casar per amor, però la majoria eren conveniència. Llavors eren parelles que ni s'estimaven, ni se coneixien, i moltes d'aquestes parelles vivien malament, francament, els marits eren... Jo crec que la dona ha de ser independent sempre. Bé, segur. Jo ho soc.

Sí, clar. El meu bisavi era l'alcalde... el bisavi. El meu avi va ser l'alcalde i el meu pare va ser l'alcalde per anys. I jo també volia ser l'alcalde, perquè no volia ser de *menos*. També vaig arribar a ser alcalde pedani. I després vaig passar a ser regidora de l'Ajuntament que era... estava l'oposició, però *bueno*, que era més important, no?

A les empreses hi ha molt de *matxisme*. Hi haví, em pensava, a Vall d'Hebron hi haví 6.000 persones i hi havia molts *jefes* i molt *matxistes*. El *matxisme* i tant, sí. Hi havia... sí. I aquí? I aquí també, molt. Hi havia moltes dones molt maltractades.

ANNA BONETA ROSO (1953) - Farrera (Burg)

L'Anna és una dona nascuda a la vall Fosca, la gran de vuit germans, i que de joveneta va haver de marxar de casa per treballar. Va conèixer el seu marit a Llavorsí i es van establir a casa Bonicoy. Es considera una dona molt treballadora i cal posar en valor la seva força en la superació d'un càncer.

L'Anna se sent molt orgullosa de la seva vida, de tot, *“del que he treballat i del que he aconseguit” i amb tota la raó.*

De l'entrevista en destaquem:

A la feina, dies de festa no en teníem cap.

El meu pare tenive un sou de pagès. I prou. O sigui que nos havíem d'espavilar per nassos. Al dematí, a treballar, i a la tarda, a estudi.

Quan jo em vai casar, vai començar a treballar a la carnisseria. No havia tallat mai carn, no havia agafat mai un ganivet, ni un punyal. I em vai haver d'espavilar.

Vols que te diga? Potser he fregat més amb la nit que amb el dia. Perquè llavors no hi havia ningú. Llavors fregaves i feies les feines... I a demà t'aixecaves i trobaves la casa neta. De l'altra manera... Amb la canalla, els padrins i tot...

Juliol i agost dormia poquíssimes hores. Els hòmens feien menys hores que les dones. O sigui, només el poble de Burg, sense anar més lluny, si hagués faltat la Maria de Bernat, la Maria de Joan, la Maria de Toni, la Maria de Tabolí, ma sogra... Totes aquestes dones feien més feina, elles, fora i a dintre, a dintre i a fora, que ningú!

Els nois no feien feines de casa perquè no els n'hi havien ensenyat. Mira, el meu pare, no vull anar més lluny: Ens assentàvom a taula, faltave pa, i em deie, “vés a buscar pa, nena!”. I al meu germà no li demanave mai re. Anar a buscar vi, perquè a casa es bevie amb el porró com a tot arreu, suposo. “Vés a buscar vi, que no n'hi ha!”. Nosaltres a vegades li contestàvom que hi anés el Ramon també, hi podia anar, no?

I el meu pare mos contestave que era feina de dona. Imagina't!

Fer-se el llit, que el meu germà no se l'havia fet mai. Això “ni hablar”, eh? Igual que el meu pare es recollís la roba quan es canviave, tampoc. Saps quan la va recollir? Quan va quedar *viudo!* Però per què? Perquè les nenes lo matxacàvom, Anna.

Quan me van fer la radioteràpia a Lleida, pensa que jo deixava cada dia el dinar fet, cada dia...

En aquell temps anàvem a ballar a Senterada. Aquell noi pensava que d'una nena, d'una noia, és igual, podia fer el que volgués. I no era així. Al *menos* amb mi, no era així. Jo havia ballat amb ell, tot el que volgués. Un dia el vaig avisar. Dos també. I el tercer li vaig fotre una hòstia al mig del ball.

Les mans ben esteses! Més grosses que les hagués tingut!

I jo el vaig avisar. Un dia, dos, tres... Però quan me vai enfartar d'ell, li vai fotre un mastegot al mig del ball. I va parar, de cop. Va parar perquè se li van riure tots!

Mira, el meu home no va tocar mai un bolquer de la meva canalla. Ara, això ha canviat i ho trobo molt bé.

A les noies del Pallars els diria: Si mai es casen o s'ajunten, és igual, el que vulguin, que tinguin la seva feina per la seva banda i que no l'abandonin.

Perquè si abandones la teva feina, no saps demà com en sortirà. I si tens canalla, un sou sol en una casa, com que va a ser que no, però tu has de tenir la teva feina. La teva feina i segura!

No abandonar mai la teva feina. Mai! Això fora el consell que jo us donaria. A totes, eh? Vull dir que joves i velles, eh?

Llavors, qui tenia la cartera eren els hòmens. Si passava un marxant per aquí a vendre roba, elles havien de fer mans i mànigues per comprar-se unes calces. Ara no. Ara és al revés. Tu o jo, per exemple, podem agafar 50 euros i no passa res. No passa res. Llavors, això no era així. Aquí manaven ells i punt!

Mira, jo em volia treure el carnet als 18 anys i no me'l van deixar treure. I ara un home jubilat té el carnet, i pot moure's, i les dones jubilades que majoritàriament no es van treure el carnet?... Jo tinc el carnet des dels 42, me'l vai treure amb la meva filla.

A casa teníem un pastor, deve tindre uns 45 anys. I nosaltres érem molt petites. Cada tarda ens feia jugar i ell ens agafava, però tant ens agafava per aquí com per aquí. Saps? Ell, igual, t'agafava i pum! I la meva mare em va avisar: "Com torneu a jugar amb Salvador, d'aquesta manera, no rebrà ell, que rebreu vosaltres!".

Però no en vam fer cas. Com si no m'haguéssis dit res; perquè demà hi vam tornar. Va baixar la meua mare i nos va fotre una bufetada a cadascuna. I a ell no li va dir re. Però nosaltres ja en vam tenir prou. Ja es va haver acabat!

Nosaltres érem nenes. I jo, per això, vaig avisar les meues netes. Perquè jo ho he viscut.

Perquè a l'home, jo què sé, també li podia dir la meua mare, "així amb les nenes no vull que jugues". Però no li va dir res perquè va baixar molt enfadada i vam cobrar nosaltres I ell va pujar a casa a sopar perquè estava a casa. I ho va veure. Va veure que nosaltres, que ens manaven, ho fèvem sense protestar. Què vol dir això? Que no anava bé a Saragossa, que jo dic!

Igual no vam entendre ben bé el que, però la meva mare ens ho va explicar una mica. I jo, d'això, me'n recordo perfectament. Perfectament. I per això vaig avisar les meves netes.

Jo sí que ho tinc al cap. No em va quedar cap trauma, va ser un avís. Només un avís. Perquè, ja veus tu, jo tenia... No ho sé, deu anys. Era una nena petita. I aquell home, no.

Jo pensaria que sí (que ara ha canviat una mica). Pensaria. Però del tot no, eh? No ho creguis, eh? No ho cregueu.

ROSA MARI TEJEDOR FERRER (1953) - Esterri de Cardós (Ginestarre)

Hauria pogut ser mestra a Vilanova i la Geltrú però va arribar a Ginestarre i es va fer teixidora i, com diu, ha tingut la gran sort de poder-ne viure i de portar arreu el nom d'aquest poble. Des de la llar que ha fet créixer, per la finestra veu els canvis de colors de la muntanya, que és el que més li agrada: "cada dia veig quadres nous diferents". Els colors també són presents al seu taller i l'omplen d'una vida càlida, enèrgica i suau, com ella.

De Ginestarre m'agrada tot. Tot, tot, perquè és que s'hi està bé, simplement. Vull dir, no ho sé, és un lloc que m'encanta, que obrir els ulls quan et despertes i veure la muntanya d'aquí davant, és el que més m'agrada, això. Vull dir que sempre ho he pensat.

De l'entrevista en destaquem:

Jo és que fa molts anys que m'hi dedico i a més a més he tingut la gran sort de poder viure d'això, que normalment això no passa, és difícil, vaja jo vaig triar fer com a producció, saps? Vull dir, no m'he dedicat tant al que és, doncs jo que sé, la llana, filar la llana, tenyir-la i tot això. Al principi feia de tot però després em vaig dedicar al que em donava per viure, diguéssim.

Jo estic segura que si hagués estat a Vilanova, jo no hagués sigut teixidora, hagués sigut una altra cosa segurament ...en canvi ser aquí dalt és com una cosa tu que és com que va lligat, no? Al taller és on estic més bé, veig Espot allà baix, saps? Vull dir és tot com no sé, cada dia és diferent cada dia tinc quadres nous diferents, no? mires i dius, ostres, mira, ja ve la tardor.

Per mi l'evolució ha sigut en general de totes les dones, que ens hem adonat que no pot ser això, hi ha coses que no poden ser, que som iguals, que sí, que unes tenen unes tendències o més facilitat per fer segons què, i les altres pos una altra, però jo crec que som iguals i ja està, no hi ha més. L'evolució sí, pot ser que, a vegades, l'evolució aquesta que s'ha fet penso que a vegades ha anat en detriment: ens hem carregat de tantes coses les dones que pot ser que no calia però *bueno*, el més important és que ara potser es fa més el que les dones volen.

Ara, a les de fora que venen aquí, també sí que els diria, els diria que es confonguin amb la gent del país, que es confonguin, que parlin molt amb la gent del país.

Si em consideren pallaresa com si no, m'estimaré igual aquest país, com si em diuen... no m'importa sempre he portat el nom de Ginestarre per tot arreu, per França, pel País Basc...

Jo és que vinc d'una família que era molt matriarcal, la meva àvia era total, era total sí, era d'aquestes senyores que fan un cop de puny a la taula i diuen a callar tothom, total, era molt bona, molt bona segons per aquí suposo... a mi, quan penso en elles, ens agafàvem tots els nets i cada diumenge anàvem al cine i després anàvem a menjar un gelat i tot l'istiu nosaltres

vivíem a Vilanova i llavors érem deu els nets i ens agafàvem tots i anàvem amb un carro cap a la masia. La meva germana diu que m'assemblo a la meva àvia, no ho sé, pot ser.

Jo era petita, *bueno* era joveneta quan va morir, però la recordo, jo penso que a vegades sí que hi penso en ella en aquest aspecte de dir, venga va, *adelante*, aquí no em fa por re!

A cada època et queixes de lo que et toca i anar per aquí per allà les dones com anem ara amb els cotxes i tot això comparat amb elles que havien d'anar a la força amb els seus marits per portar-les aquí, per portar-les allà, això sí que clar que sí, però és que cada època és la seva època tu i clar, no sé de què es queixen, doncs es deuen queixar d'altres coses que els deu molestar i com amb tota la vida vull dir que cada època és de la seva manera.

TERESA PUYAL ORTIGA (1957) - Lladorre (Tavascan)

Dona inquieta i polifacètica, tan aviat assisteix a una conferència com et restaura un sant de l'església. El que calgui per col·laborar i implicar-se en aquest indret de muntanya que fa anys que és casa seva. I si això vol dir que s'ha d'anar a buscar la Flama del Canigó, doncs s'hi va! Perquè creu que una s'ha de vincular allà on es troba i aprendre de la gent més gran, que acumulen un saber que cal valorar. I ho diu gaudint del lloc on viu, ple d'una natura que ha après a conèixer i que comparteix amb tothom que vulgui.

De l'entrevista en destaquem:

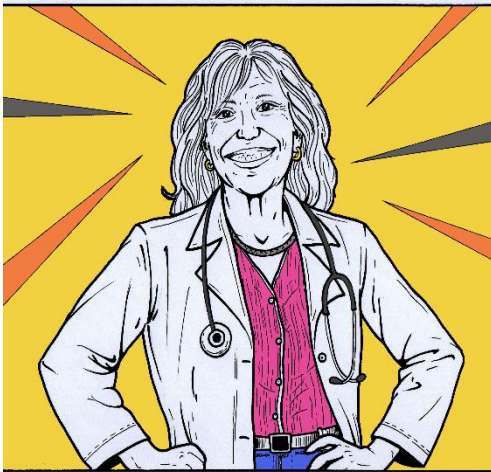
Quan vaig arribar al Pallars, pensava que havia de fer alguna cosa pel lloc on havia anat a viure, que m'havia de vincular no només amb el poble sinó també a la vall en ella mateixa.

Crec que si les persones demanem que es facin coses als pobles, s'hi ha de participar. Justament per això m'apunto i vaig a tot allò que es fa al poble. I d'això em sento orgullosa: de participar del poble. I també de conèixer l'entorn: la natura per a mi és un gran regal, m'omple l'esperit.

Em dedico a anar aprenent perquè sempre hi ha moltes coses per aprendre. La gent d'abans sabien molt més que nosaltres i sabien del que vivien. Tenien una cultura rural, pràctica, que partia del no-res; avui no tenim aquesta cultura i no ens l'ensenya ningú i per això crec que s'ha de saber valorar tots aquests coneixements que abans es tenien. Escolto molt la gent d'abans i n'aprens molt.

Les dones d'abans treballaven molt: cuidaven els padrins, després els fills, que també els cuidaven els padrins i, quan els fills eren grans, els tocava cuidar els padrins. Era (una vida) més dura. S'han adaptat a viure d'una determinada manera i l'han anat seguint: guarden molta part del com havien sigut i fet, i ho recorden amb orgull d'haver-ho fet, de donar-se valor. Mantenen la seva arrel i s'adapten a les millores.

LLUÏSA MORILLA GRASSA (1958) – Vall de Cardós (Ribera de Cardós)

La Lluïsa va arribar al Pallars sense conèixer ningú. Però havia estudiat medicina, havia estudiat molt i havia aconseguit treure's les oposicions perquè volia exercir com a metgessa i va ser directora de l'Àrea Bàsica de Salut del Pallars Sobirà. Així, a través de la medicina, va ajudar la gent, que és just el que volia i el que ha fet, sent feliç en fer-ho. Ha vist i viscut en primera persona com ha canviat l'atenció sanitària a la comarca al llarg dels anys i, si li preguntes, et dirà que se sent orgullosa d'haver cuidat les persones a qui ha atès.

De l'entrevista en destaquem:

A les dones joves, en general, els diria que una s'ha de formar, sempre. La ciència és formar-se. Si tu estàs format, tens uns criteris més amplis i et bases en coses científiques, que es poden demostrar.

Arribes sola sense conèixer ningú. Amb una maleta. De Barcelona. Quan vaig arribar a Tírvia, hi havia les gallines por ahí, les vaques que passaven pel mig, i llavors em van dir: "Aquesta serà la teva casa", perquè hi havia una casa del metge, i allà va ser on vaig viure jo. Al principi tothom me deia senyora metgessa. Jo tenia 25 anys. Les padrines me deien senyora metgessa. Jo no deia res perquè sempre he sigut molt prudent, però quan ja vaig agafar així més confiança, jo me dic Lluïsa, dieu-me Lluïsa. Em deien "No, és que això, s'ha de tenir un respecte perquè vostè sap més". Dic, doncs sí, de medicina sí, però a mi no me dieu quan se planten les patates perquè jo no tinc ni idea.

Jo he sigut molt feliç fent de metge. Sí, jo vaig començar a medicina perquè volia ajudar la gent. Doncs m'agrada la medicina. És que jo no tenia cap il·lusió de ser cardiòleg o així. No m'agradava res en especial, m'agradava tot. I quan van sortir aquestes oposicions, que jo no les havia buscat, vaig pensar que era el que jo volia: metge de poble. Ser metge de poble en el sentit pel contacte amb la gent, perquè era el que volia, era el que m'agradava. I jo penso que he sigut feliç per això, perquè jo el que he fet era el que m'agradava.

És que abans jo visitava la gent a les quatre i l'Alsina sortia a les cinc, per tant la gent havia de fer nit a Lleida per anar al metge. Això es va començar a transformar quan Tremp, que tenia l'Aliança, se va anar transformant tirant cap a la Seguretat Social. I les anàlisis ara es fan al CAP, o sigui que imagina't, d'anar al CAP o anar a Lleida, i fent nit!

Una vegada vaig fer com d'apologia de la dona pallaresa. La dona pallaresa és el pal de paller, perquè és una mica... O sigui, portava la casa, portava els nens, portava l'hort, portava... Si hi havia vaques, ajudava a portar les vaques. Feia... Era la que feia el mandongo, era el que feia, si se collien bolets...

Vaig veure que la muntanya era un lloc d'un tipus de riquesa de guardar, perquè el mandongo te donava menjar per tot el temps. Totes les collites, si agafaves tomates, si agafaves tavelles, tot se guardava, tot això se guardava. Sí.

Quan s'ha volgut demanar coses, nosaltres no podem demanar per població perquè ho tenim perdut perquè en tenim poquíssima. Hem de demanar per distància perquè...